

La recerca en comunicació en el País Valencià

Comunicació periodística

per Dolors Palau,
professora de periodisme
de la Universitat de València

i Nel·lo Pellisser,
professor de comunicació audiovisual
de la Universitat de València

Resum

El balanç de la recerca en el camp de la comunicació periodística en el País Valencià en la darrera dècada es caracteritza pel seu caràcter irregular. Entre les investigacions predominen les de caràcter teòric, una gran part de les quals tenen a veure amb els processos de producció periodística. Però es troba a faltar una major aportació empírica. La major part d'aquestes aportacions s'ha canalitzat, bàsicament, a través d'articles en publicacions científiques. L'edició bibliogràfica, en canvi, és escassa i està associada a aquells apartats vinculats amb àrees de major tradició, com és el cas de la història i la literatura. En aquest balanç no s'ha de perdre de vista la manca de tradició investigadora en aquest camp com a conseqüència de la implantació recent dels estudis de comunicació en les universitats públiques. Això es pot constatar en l'absència d'equips de recerca consolidats que desenvolupen línies de recerca continuades, tot i l'existència d'algun cas puntual.

Journalistic Communication

Abstract

An overview of research on journalistic communication in the Valencia Country during the past ten years reveals a certain irregularity. Most predominant is theoretical research, especially on journalistic production process. However, there are few empirical contributions, most of which have been channeled through articles in scientific publications. The literature in our field, however, is scant on empirical research, which is associated with conventional themes, such as history and literature. The overview of journalistic communication also shows a lack of research tradition, owing to the relatively recent establishment of communication sciences in public universities. Such a gap is apparent in the absence (with some exceptions) of consolidated research teams working on lines of continued investigation.

Introducció

Abans d'endinsar-nos en l'objecte d'aquest article, que no és altre que el de fer balanç de la recerca duta a terme en l'àmbit de la comunicació periodística en el País Valencià en el període 1996-2006, volem fer una sèrie de consideracions prèvies. En primer lloc, hem de remarcar la procedència variada de les aportacions recollides. Això posa de manifest la diversitat, com no podia ser d'altra manera, dels documents inventariats, tant pel que fa als aspectes formals, com pel que té a veure amb la seua orientació, els continguts. Això també ens ha comportat algunes dificultats a l'hora de seleccionar els treballs que havien de ser referenciats en aquest punt del monogràfic, o en altres d'aquest mateix recull, ja que molts d'ells responen a motivacions multidisciplinàries, de manera que els límits que abasten són més aviat difusos.

A més a més, cal dir també que les aportacions inventariades se centren, majoritàriament, en contribucions bibliogràfiques i en articles de recerca publicats en revistes especialitzades, molts dels quals han estat prèviament comunicacions i ponències presentades en congressos i en jornades acadèmiques o professionals. Només puntualment hem incorporat alguns documents en format informàtic en tractar-se d'edicions facsímils de publicacions escrites que han esdevingut una eina de recerca força estimable, com també un dispositiu ben rendible en termes de divulgació del patrimoni periodístic i cultural.

Dit això, i abans d'entrar en la valoració de les aportacions produïdes, hem considerat pertinent organitzar l'inventari de textos a partir de l'esquema que reproduïm a continuació. Som conscients del caràcter fronterer d'alguns dels camps escollits, cosa que dificulta al mateix temps els límits de moltes de les recerques que s'han produït en el País Valencià en l'espai de la comunicació durant la darrera dècada. Davant aquesta circumstància, ens ha semblat més interessant remarcar els punts de contacte abans que defugir-los, per emfasitzar, precisament, la multidisciplinarietat que caracteritza les ciències de la comunicació. Ara bé, per no resultar reiteratiu, en aquells casos en què s'ha produït aquesta circumstància ens hem limitat a al·ludir-la de forma puntual i genèrica, sense particularitzar ni explicar les contribucions concretes.

1. Aportacions històriques generals

Sense entrar en moltes apreciacions, ja que aquest és un dels camps que tenen entitat pròpia en aquest monogràfic sobre la recerca en comunicació en el País Valencià, no podem iniciar el recorregut per les aportacions fetes en l'àmbit del periodisme escrit, sense referir-nos als treballs de caràcter històric general. Probablement perquè es tracta d'una manifestació de la nostra formació acadèmica.

Som conscients que el balanç estrictament històric ha estat abordat en un altre punt d'aquest monogràfic. Però, tot i això, no podem deixar de referir-nos als fruits d'aquesta línia de treball, ja que han estat, d'una banda, el marc de referència de moltes de les aportacions recollides en aquesta panoràmica sobre la recerca comunicativa periodística en la darrera dècada, com també, de l'altra, han suggerit noves vies que han reseguit altres investigadors de diversos àmbits de recerca.¹

1. Només a tall d'exemple, citem els següents títols: E. BORDERÍA, A. LAGUNA i F. A. MARTÍNEZ GALLEGU (1996), *Historia de la comunicación social: voces, registros y conciencias*, Madrid, Síntesis; A. LAGUNA (1999), *Historia de un diario republicano 1894-1939: El Pueblo*, València, Afons el Magnànim; A. LAGUNA, (2001), *Història de la comunicació: València, 1790-1898*, València, UVEG. Servei de Publicacions.

1.1. *El context històric*

El context històric en què s'ha desenvolupat la premsa ha condicionat el seu desenrotllament, sobretot en els períodes en què el marc jurídic ha estat marcat per l'absència de llibertat d'expressió. En aquest sentit, trobem una sèrie de treballs relacionats amb els procediments de repressió que durant el franquisme es donaren en el món de la premsa i la cultura. Una bona mostra d'això són els treballs elaborats per Enrique Bordería (1999).

Des d'un vessant més sociocultural, en la mesura que el punt de partida ha estat el moviment valencianista en el context del franquisme i el paper desenvolupat per determinades publicacions, hi ha aportacions elaborades des de diferents àmbits del coneixement que ens ajuden a completar la panoràmica sobre el món de la premsa en el País Valencià. Una mostra representativa és el treball elaborat per Agustí Colomer (1996) sobre el valencianisme d'inspiració cristiana, el de Faust Ripoll (2002a) sobre el valencianisme de postguerra, el de Nel·lo Pellisser (2003) sobre la resistència valencianista en els anys cinquanta a partir d'un informe anònim elaborat per la censura, i la crònica d'Encarna Vllafranca i Rafael Fresquet (2000) sobre la pervivència de la llengua en el període que va del 1939 al 1975.

2. Aproximacions biogràfiques

Precisament, i entre els fruits més rendibles de la recerca històrica general abans esmentada, el de les aproximacions biogràfiques, com a marc de referència per a l'estudi de la producció periodística, les modalitats discursives, etc., ha estat una de les línies de treball més rendibles pel que fa al coneixement dels principals protagonistes de la història del periodisme valencià. Però ha estat la recerca pròpiament biogràfica la que ha generat una quantitat major de treballs, entenent que aquestes aproximacions a la figura dels periodistes valencians més reeixits han comportat la recerca no només de les vicissituds personals sinó també una aproximació als aspectes productius, al context històric i socioeconòmic, o a les modalitats discursives amb què s'expressaren aquests autors en el periodisme. En aquest sentit cal ressenyar els treballs sobre Vicent Ventura elaborats per Francesc Pérez Moragón i Rafael Fresquet (1998), i el d'Antoni Ferrando i Antoni Furió (1998) sobre Francesc de Paula Burguera, o el de Santi Vallés (2000) sobre Josep Lluís Bausset. O, més recentment, les contribucions sobre l'escriptor i periodista Teodor Llorente de Rafael Roca (2004). Altres aportacions d'aquestes característiques són les de Dolors Palau (2004), en què recupera la figura, pràcticament desconeguda, d'Isidre Escandell, i el repàs que fa Nel·lo Pellisser (2004) a la trajectòria periodística de Martí Domínguez i Barberà

sense menystenir la resta d'àmbits discursius que va emprar per comunicar i comunicar-se, com ara l'activitat com a conferenciant i l'activitat literària. En aquest sentit, tot i tractar-se d'una aproximació bàsicament divulgadora per al gran públic, però que no per això deixa de tenir interès, volem citar el treball que sobre Vicent Blasco Ibáñez ha elaborat Joan Francesc Mira.²

No tan lligats als aspectes biogràfics sinó més adreçats a la recerca dels aspectes productius en la modalitat del periodisme són els textos escrits en ocasió de la publicació d'un treball sobre l'obra periodística del poeta Vicent Andrés Estellés, que va viure professionalment de l'exercici del periodisme a la redacció del diari *Las Provincias*. Aquest és el cas dels treballs elaborats per Emili Casanova (2003), Víctor Mansanet (2003) i Vicent Salvador (2003). Una orientació semblant tenen els treballs de Nel·lo Pellisser (1996, 1999, 2000a i 2000b), en la seua tasca de recerca al voltant de Martí Domínguez i Barberà i, en particular, sobre l'anàlisi del discurs periodístic. Entre d'altres, ha publicat en diversos articles les recerques sobre aspectes tan variats com les relacions que va establir el periodista amb alguns dels seus coetanis com Manuel Sanchis Guarner i Joan Fuster, la noció de periodisme a través dels seus articles i columnes i l'anàlisi d'alguna de les polèmiques periodístiques que va protagonitzar en la premsa.

En aquest epígraf no podem deixar d'esmentar aquells treballs que han anat apareixent al voltant de la figura de Joan Fuster en què d'una o altra manera s'al·ludeix a la seua activitat periodística, ja que no podem perdre de vista que com a columnista és autor d'una obra ben rellevant, no només per la quantitat d'articles i columnes que va signar sinó per les interrelacions que s'estableixen entre aquest àmbit discursiu i el conjunt de la seua producció escrita. En concret els treballs elaborats per Francesc Pérez Moragón (2002a i 2006).

2.1. Autobiografies

Tot i que els resultats són més aviat minsos, fet que no deixa de ser revelador de l'estat de les coses, hem de ressenyar en aquest punt una aportació ben interessant per l'allau d'informació que conté. Es tracta de les memòries del periodista Joan Josep Pérez Benlloch (2005). Cal dir, en primer lloc, que aquest llibre trenca una tendència que podem qualificar de negativa i, fins i tot, d'inquietant, com ha estat el fet que els periodistes valencians no s'han caracteritzat per haver deixat testimoni de la seua activitat. Probablement perquè, en general, ha estat un ofici poc considerat, per no dir gens. També, perquè el context històric

2. J. F. MIRA (2004), *La prodigiosa història de Vicent Blasco Ibáñez*, Alzira, Bromera.

més recent no ha facilitat aquest tipus de testimoni, o perquè les obligacions quotidianes tampoc no han posat fàcil la redacció d'aquesta classe de papers. Precisament, el mateix Joan Josep Pérez Benlloch s'ha queixat d'aquesta circumstància en el seu llibre (2005: 11), on confessa que aquest ha estat, d'alguna manera, un deure que ell mateix s'ha autoimposat ja que, amb anterioritat, havia reclamat als seus mestres, primer, i col·legues, després, Vicent Ventura i Martí Domínguez que deixaren testimoni escrit del seu pas pel periodisme, l'ofici al qual dedicaren la major part de la seua vida, però sense èxit.

Un altra aportació recent d'interès ha estat el llibre de memòries del financer Joaquim Maldonado Almenar, que, tot i no tractar-se d'un home de premsa estrictament, va impulsar i finançar algunes de les principals iniciatives per posar en marxa noves vies informatives en el País Valencià, a més d'altres contribucions de caràcter cívic, social i polític. Aquest testimoni elaborat pel seu nét (Maldonado Rubio, 2006), juntament amb el de Joan Josep Pérez Benlloch, contribueix a completar el trencaclosques que configura aquell projecte fet realitat, encara que fracassat finalment, que va significar la recuperació de la històrica capçalera del *Diario de Valencia* en la gloriosa dècada dels vuitanta.

Finalment, hem de ressenyar el treball col·lectiu impulsat per la Unió de Periodistes Valencians (UPV) (2006) al voltant del cop d'estat del 1981. Un total de trenta-set periodistes valencians que visqueren aquell episodi des del carrer i des de les redaccions han escrit els seus records i les seues reflexions amb motiu del vint-i-cinquè aniversari d'aquell trist episodi.

3. La producció periodística

L'agenda temàtica, els mecanismes d'obtenció i tractament de la informació científica, les estratègies de negociació o el disseny gràfic en esdeveniments informatius excepcionals han centrat l'atenció dels investigadors interessats en la producció periodística. La recerca, a càrrec de diversos autors, s'ha desenvolupat, bàsicament, en el terreny de la reflexió teòrica.

Les aportacions de Carolina Moreno s'inscriuen en el camp de la informació científicotècnica, amb una atenció especial a la formació dels periodistes en aquesta especialitat, les fonts utilitzades en el seu treball o les implicacions econòmiques que l'envolten, així com en els efectes de la seua fragmentació i descontextualització. Moreno ha desenvolupat àmpliament aquestes qüestions tant en la seua contribució al manual *Periodismo especializado* (2004), com en diferents articles dedicats a revisar la investigació en el camp del periodisme científic (2003) o la seua importància en la formació democràtica dels ciutadans (1999).

Des d'un nivell més general, Josep Gavaldà i Nello Pellisser (2001) han analitzat l'evolució dels processos de construcció de l'agenda temàtica, per posar de manifest el paper dominant de la televisió en la seua redefinició, tant en les operacions de tematització, argumentació i valoració com en les dinàmiques d'exclusió. Els autors incideixen en les pautes que imposen les rutines productives, cada vegada més abocades al presentisme i al microrelat.

Elvira García de Torres, per la seua banda, ha orientat el gruix de la seua investigació al voltant de les dinàmiques de negociació (1996 i 2001) que acompanyen la presa de decisions relatives a la noticiabilitat dels esdeveniments. Sosté que els aspectes vinculats amb la negociació, susceptibles de ser analitzats amb tècniques de caràcter qualitatiu, enriqueixen la recerca en comunicació de masses i adquireixen una particular importància en el cas del periodisme d'investigació. Finalment, Ángel Castaños (2004) aporta una mostra de recerca aplicada en l'àmbit del disseny,³ en revisar com una desena de diaris espanyols van donar compte, a través dels diferents elements gràfics de la portada, dels atemptats de l'11-M. L'autor fixa l'atenció en el creixement del cos dels titulars o la mida i distribució de les fotografies de la primera pàgina —mentre que l'estructura interna no es mostra tan alterada— i ofereix una classificació dels tipus de portades.

Tot i que s'aparta del vessant estricte d'investigació, cal destacar la publicació del llibre de text per a ESO *Noticias: Redacción y diseño de prensa*, que ofereix una introducció accessible al món dels mitjans, amb una panoràmica que abasta aspectes històrics i d'organització productiva, juntament amb altres referits als gèneres o l'expressió periodística (Ferrer, Lluch i Beltrán, 2000).

3.1. *Esriptura periodística: llenguatges i estils*

Les aportacions realitzades en aquest apartat abasten des d'aspectes més generals, referits a la correcció lingüística o els estils periodístics, fins a d'altres més concrets, com la presència d'estrangerismes en la premsa valenciana, bàsicament a través de la recerca empírica. En aquest punt cal destacar també el monogràfic *La creació mediatitzada*, de la revista *Abalorio* (2001), dedicat a l'escriptura periodística, amb una especial atenció a les relacions entre periodisme i literatura a través de l'artículisme.⁴

3. En el camp de la infografia també cal destacar la investigació que desenvolupen els professors de la Universitat de València Herminio J. Fernández i Vanesa Prieto.

4. Sobre aquest tema destaca l'article d'A. Cabanilles al voltant de les columnes de Félix de Azúa, o les reflexions d'A. Cervera, Ll. Roda, E. Sòria, J. Garí o E. Piera sobre l'artículisme en premsa. Vegeu *Abalorio: Revista de Creació* (Sagunt), núm 29-30, p. 115-162.

En l'àmbit de l'anàlisi aplicada, Milagros Aleza ha coordinat un llibre conjunt (2006), amb la participació de diversos professors de la Facultat de Filologia de la Universitat de València, sobre l'ús de la llengua espanyola en els mitjans de comunicació del País Valencià. Estructurada en cinc blocs, l'obra abasta, en primer lloc, qüestions gramaticals, ortogràfiques i tipogràfiques, amb l'atenció posada en la varietat lingüística, els usos i les desviacions, el tractament de gènere o l'accentuació i presentació de textos impresos. L'estudi del lèxic ocupa la part central, que aborda la relació entre elecció estilística i gènere, el procés de creació de neologismes o l'entrada de veus estrangeres.⁵ Finalment, els dos últims blocs estan dedicats als gèneres de la premsa espanyola i la comunicació en Internet i a les normes de redacció i estil. Així, s'hi inclou una anàlisi dels formats i estils de les revistes de color, una tipologia dels continguts digitals i les seues formes d'expressió característiques, un repàs de la bibliografia dedicada a la normativa professional i una reflexió sobre la funció del corrector d'estil.

Per la seua banda, Dolors Palau, a *Els estils periodístics: Maneres diverses de veure i construir la realitat* (2005a), planteja una proposta d'anàlisi pragmaestilística dels textos periodístics, destinada a prendre el pols als diferents estils que conviuen a les pàgines de la premsa escrita i que configuren maneres diverses de veure i construir la realitat. Lluny dels plantejaments normativistes que advoquen per un estil periodístic únic, garant d'una objectivitat impossible d'assolir, opta per un abordatge descriptiu que, aprofitant les eines de la pragmaestilística, ajude a superar els judicis impressionistes i els malentesos al voltant del que ha estat un dels mites de la disciplina: la creença que una determinada manera d'escriure assegurava l'objectivitat. El llibre, que s'inicia amb un repàs històric a la tradició dels estudis estilístics i als seus antecedents en el camp de la retòrica —arrel última de les preocupacions al voltant del que es diu i com es diu—, acompanya els diferents punts de la proposta d'anàlisi amb exemples trets de la premsa escrita.

3.2. Transformacions comunicatives i tendències de futur

Els canvis en l'entorn comunicatiu i els reptes del periodisme en els inicis del segle XXI han centrat part de la recerca de Josep Lluís Gómez Mompert, que en els darrers anys ha dedicat diversos articles a analitzar la convergència de tendències globals i locals en una informació que

5. Aleza ha tractat aquesta qüestió en l'article (2005) «Vacilaciones gráficas en el uso de los extranjerismos en la prensa de la Comunidad Valenciana», on incideix en la manca d'unes pautes homogènies en l'ús d'extranjerismes en la premsa escrita valenciana. L'autora destaca la preferència pels vocables foranis, en detriment de la corresponent traducció, una circumstància que dona lloc a vacil·lacions i alternances entre variants, reflectides en una accentuació, grafia i presentació tipogràfica sense un criteri comú.

conjugue qualitat i complexitat. L'autor obrí aquesta línia de reflexió amb «Periodismo de calidad para una sociedad global» (2001) on, després d'assenyalar els factors que han propiciat la crisi del periodisme —d'una pràctica del periodisme de les darreres dècades que ha tocat sostre—, planteja les línies mestres que haurien de garantir l'excel·lència informativa en una societat que demana un periodisme de complexitat: el respecte a les qüestions ètiques i deontològiques, la pluralitat de fonts, la comprovació i documentació de les informacions, el tractament i desenvolupament adequat de les notícies i l'aposta per una informació d'interès públic, rellevant i independent.

A «La informació glocal: una alternativa pel benestar social comunicatiu» (2002), Gómez Mompert incideix en la necessitat d'uns mitjans «glocals», capaços de traduir la globalització a escala local, sense renunciar a allò que li és propi, uns models que prioritzen el servei públic i el caràcter cívic com a garantia de benestar comunicatiu, essencial en una societat de la comunicació i el coneixement. Aquests mitjans, sosté, han de replantejar-se de manera crítica i innovadora un periodisme cívic de qualitat com a primer pas per tenir un paper destacat en la comunicació del segle XXI. En una publicació posterior (2005), concreta els reptes que han d'assumir els mitjans glocals i els seus professionals per respondre de manera rigorosa i eficaç a la complexitat informativa.

4. Els gèneres periodístics

L'estudi dels gèneres ha protagonitzat dues de les aportacions a càrrec de Begoña Echevarría, que ha dedicat un parell de manuals a desenvolupar les característiques del reportatge i l'entrevista. Juntament amb aquests volums, destaca la recerca teòrica duta a terme per Daniel Jorques i Martí Domínguez Romero en articles que analitzen les fronteres de la classificació dels gèneres.

En el primer dels manuals, Echevarría parteix d'una breu aproximació teòrica al reportatge (1998) abans d'explicar les diferents etapes de la seua elaboració, des de la selecció temàtica fins a la correcció i publicació d'aquest. L'autora remarca la importància de les fonts i la seua classificació, protagonistes de la primera fase de treball, abans de centrar-se en la redacció, que ocupa el nucli central del manual. Echevarría hi combina l'explicació teòrica amb exemples de la premsa per recollir la diversitat de titulars, entradetes, estructures i tancaments possibles en un gènere alliberat de les constriccions expressives. Amb idèntica vocació didàctica, combinant un esquema que condueix de les definicions i classificacions teòriques a les eines pràctiques, explica, a *Las W's de la entrevista* (2002), el procés d'elaboració i redacció que caracteritza el gènere.

Des d'un àmbit més general, D. Jorques (2005) ha tractat la qüestió del gènere en el discurs informatiu a partir de la teoria de l'equilibri i de les hipòtesis que el situen com una categoria formal i institucional. L'autor classifica les diferents tipologies que s'han proposat des d'un punt de vista morfològic i semàntic. M. Domínguez Romero (2005), per la seua banda, analitza la crisi dels gèneres a la llum dels reptes que planteja el periodisme científic, de la complexitat d'una matèria que obliga a utilitzar tots els recursos expressius a l'abast, a superar sovint les infranquejables fronteres genèriques —amb una barreja de notícia, crònica i opinió especialitzada—, per tal d'abordar amb precisió qüestions científicotècniques sense perdre l'atenció del lector.

5. Teoria del periodisme

Més esparses que en els epígrafs anteriors són les contribucions fetes sobre aspectes teòrics del periodisme. Totes les que hem recollit procedeixen de l'àmbit universitari, com és propi. De forma molt particular, del Departament de Teoria dels Llenguatges i Ciències de la Comunicació de la Universitat de València - Estudi General. En primer lloc, cal referir-se a un dels treballs de referència, l'obra d'Ángel López García (1996), en què aborda els elements fonamentals de l'estructura del llenguatge periodístic. Amb el propòsit de donar resposta a la demanda creixent a partir de la implantació de les titulacions de comunicació audiovisual i de periodisme a la Universitat de València, i impulsat pel mateix Ángel López juntament amb Manuel Pruñonosa (2001), es va editar el 2001 un manual universitari en què es fa un repàs a les nocions més conegudes de les ciències de la comunicació, alhora que aprofundeix en els nous conceptes comunicatius. Cal dir que es tracta d'una obra col·lectiva amb aportacions multidisciplinàries. En aquest sentit, i per ser fidels a l'objectiu d'aquest inventari, hem de referir-nos de forma particular a les col·laboracions de Carlos Hernández Sacristán (2001), Manuel Pruñonosa (2001), Marisa Pérez (2001), Julio Calvo (2001) i Daniel Jorques (2000). Precisament, aquest últim és autor d'un altre treball que s'emmarca en aquest epígraf dedicat a les aportacions teòriques (Jorques, 2000). Finalment, no podem deixar de banda els treballs realitzats en la línia de l'anàlisi discursiva portats a terme per Vicent Salvador Liern (2003).

6. Anàlisi del discurs periodístic

La recerca aplicada, bàsicament amb tècniques de caràcter qualitatiu, constitueix el gruix de les aportacions a l'anàlisi del discurs periodístic. L'atenció s'ha centrat en dues línies: en el tractament d'actors rellevants en l'àmbit polític i/o religiós, d'una banda, i en la cobertura mediàtica

d'esdeveniments futbolístics o de situacions conflictives —de caràcter bèl·lic o vinculades al terrorisme—, de l'altra.

La temàtica religiosa ocupa bona part de l'atenció en les investigacions relatives a l'anàlisi del discurs, una línia que ha desenvolupat María José Pou Amérgo, tant en la publicació conjunta *El declive periodístico de Wojtyła: la salud del Papa en la prensa española* (Alufre, Pou Amérgo, Echevarría, 1996), com en articles individuals. En aquest sentit, cal destacar l'interès al voltant de com va tractar la malaltia del papa Joan Pau II la premsa espanyola (2005), des de les primeres manifestacions d'aquesta fins als darrers dies del pontífex, que l'especialista en periodisme religiós aborda des del punt de vista de la credibilitat. L'estudi posa de manifest la incidència del rumor com a mecanisme noticiós i l'atribució basada en fonts poc clares o fonts periodístiques no identificades.

La mateixa òptica presideix l'aportació de Pou Amérgo sobre el discurs periodístic dels dies posteriors als atemptats de l'11-S (2002). L'autora detecta la importància de l'imaginari i les referències religioses per narrar el que va ocórrer i descriure com es va viure, així com l'apel·lació a relats mítics integrats en la consciència col·lectiva. En la línia d'anàlisi de situacions de conflicte, Palau ha abordat quins foren els marcs cognitius més habituals en les cròniques de la guerra contra l'Iraq (2005b). L'article destaca la importància de les metàfores del terreny de l'espectacle, de l'imaginari irracional o de la dimensió antropocèntrica a l'hora d'explicar la complexitat de l'entramat bèl·lic. Joan Peraire, per la seua banda, ha analitzat el paper central de la metàfora i la fraseologia en l'arquitectura del discurs del periodisme esportiu (2000). Les seues conclusions apunten que les projeccions vehiculades a través d'aquests procediments sociocognitius provoquen adhesions de tipus sentimental o emotiu i constitueixen un punt clau per a l'ancoratge ideològic, per a la inscripció del punt de vista de l'emissor en el discurs.

A l'anàlisi centrada en actors rellevants, com Joan Pau II, cal afegir la dedicada per Begoña Echevarría (1996) a revisar la presència i valoració, en la premsa espanyola, de l'expresident xilè Patricio Aylwin en els moments previs a la seua presa de possessió. L'autora desenvolupa en aquest article —part de la seua tesi doctoral— una sèrie de paràmetres per a l'anàlisi quantitativa d'un tema o un personatge, i para atenció a la forma d'aparició, el gènere, la posició del diari, la ubicació del text o la presència d'elements gràfics. Pel que fa a les reflexions al voltant de l'ús del llenguatge, Luis Veres (2004) aborda el tractament del fenomen terrorista en els mitjans, per ressaltar com l'estratègia retòrica d'ETA s'insereix en els mitjans a través d'un determinat lèxic. Per la seua banda, Mavi Dolç (1996) s'enfronta a les connotacions lingüístiques en el camp del periodisme, per subratllar que l'eufemisme i el políticament correcte no són l'alternativa al prejudici.

En el marc de la recerca aplicada, destaquen també dos estudis centrats en la relació entre periodisme i literatura. Nel·lo Pellisser (2001) revisa *La gallina ciega*, de Max Aub, i situa aquest dietari sobre l'Espanya de finals del seixanta en el terreny del periodisme literari, del reportatge de creació, que combina l'observació periodística amb l'ús de tots els recursos expressius a l'abast. Jesús Peris Llorca, per la seua banda, posa de manifest la continuïtat entre els textos periodístics i l'univers narratiu de García Márquez, entre el caràcter ficcional dels primers i el sentit real dels ficticis, una circumstància que, en la seua opinió, obliga a reconsiderar allò verdader en el llenguatge periodístic.

7. Reculls d'articles periodístics i facsímils

Tot i no tractar-se d'aportacions estrictament acadèmiques, ens ha semblat pertinent incloure en aquest inventari els reculls d'articles. En primer lloc, perquè molt d'ells van precedits de pròlegs o d'introduccions on es fan aproximacions bé a la trajectòria de l'autor, bé als gèneres discursius o bé a altres aspectes de la producció periodística, que poden resultar d'interès per als investigadors pels motius més diversos. Només a tall d'exemple, podem citar *Viure per viure*, el recull d'articles publicats per Joan Fuster (2005) a *El País*, de 1979 a 1986, l'antologia de textos periodístics de Carles Salvador (2000), elaborada per Vicent Simbor, i la del poeta i professor universitari ja desaparegut, César Simón (2003), o el recull d'articles que va publicar a *El Mercantil Valenciano* Miguel de Unamuno (2004) entre el 1917 i el 1923. En segon lloc, i en el cas dels autors vius, la pertinença rau, al nostre parer, en el fet que, en tractar-se d'un registre diferent del del paper premsa, els criteris de selecció i d'edició dels materials recollits responen a paràmetres diferents als quals obliga la urgència periodística, cosa que dóna al llibre un aire nou. Aquest és el cas de la col·lecció impulsada pels centres d'Alzira i de València de la Universitat Nacional d'Educació a Distància que duu per títol «Cronistas Valencianos»,⁶ on s'han publicat compilacions d'articles i columnes dels estils més diversos, però on també trobem reculls de modalitats discursives d'allò més variades, com ara entrevistes i cròniques. Un treball semblant és el recull d'articles publicats al diari *Información* d'Alacant per Enric Balaguer (2004).

6. Entre altres obres, trobem en aquesta col·lecció els següents títols: A. GÓMEZ (2005), *Testimonis que han fet un país*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; M. COSTA (2005), *La otra mirada: entrevistas en clave personal*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; M. CATALÁN (2005), *El área ciega: artículos de prensa (1993-2000)*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; C. PAJUELO (2005), *La chispa*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; I. GUARDIA (2005), *Escritos del silencio*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; C. GAVELA, (2006), *Un hombre y un gato de Valencia*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València; C. AMORAGA (2006), *Palabras más, palabras menos*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-València.

Finalment, hem d'esmentar en aquest punt l'aparició en aquesta darrera dècada, gràcies al desenvolupament informàtic i els sistemes de reproducció, d'una sèrie de col·leccions de publicacions periòdiques històriques que faciliten en gran mesura la tasca investigadora d'aquells que s'acosten a aquestes capçaleres. Entre d'altres podem citar l'edició facsímil, en aquest cas en paper, realitzada per la Universitat de València de la revista *Sicània* (Pérez Moragón, 2002b). Però, sobretot, ha estat l'editorial Faximil Ediciones Digitales la que ha portat a terme en els darrers anys, en col·laboració amb institucions com la Universitat de València i la Biblioteca Valenciana, un treball força interessant en aquest terreny. Entre el seu catàleg de col·leccions, han posat a l'abast del públic les col·leccions en format digital de revistes com *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, *L'Espill*, *La República de les Lletres*, *Hora de España*, *Estudios*, *Métodos de Información*, *Valencia Semanal* i *Gorg*.

8. Deontologia i ètica periodística

La reflexió teòrica al voltant dels aspectes deontològics en l'exercici del periodisme ha centrat l'interès, gairebé exclusiu en el marc de la recerca en el País Valencià,⁷ d'Hugo Aznar, autor d'una extensa bibliografia que incideix en els tres eixos fonamentals de la comunicació social: els mitjans com a empreses amb una responsabilitat social, l'autoregulació professional i els mecanismes de participació de l'audiència. En la mateixa línia d'investigació, Aznar també ha parat atenció a qüestions com el tractament de la informació confidencial (2002) o la comunicació institucional (2004).

Al llibre *Comunicación responsable: Deontología y autorregulación de los medios* (1996) —que recull aportacions anteriors disperses en forma d'articles—, H. Aznar desglossa els elements que contribueixen a garantir una comunicació ètica, partint dels codis deontològics⁸ (1999a), que considera una eina bàsica, però no única, per resoldre els problemes de l'entorn comunicatiu. Per l'autor, l'autoregulació ha de tractar de com-

7. Cal assenyalar, però, la publicació per part d'entitats com la Unió de Periodistes Valencians o de Radiotelevisió Valenciana de documents que aborden aquestes qüestions. La Unió de Periodistes Valencians ha editat els documents *Drets i límits del periodisme gràfic* (2001), *Notícies amb llaç blanc* (2002) i *Mans menudes* (2004), destinats a oferir consells sobre el tractament de les imatges, les informacions sobre la violació dels drets humans o sobre la infància. Per la seua banda, el Gabinet de Relacions Externes de Radiotelevisió Valenciana va publicar el 1997 l'anomenat *Estatut professional de la redacció de RTVV*, on es recullen els principis que han de guiar la tasca informativa de la redacció.

8. L'autor recull pràcticament tots els documents d'autoregulació espanyols i els de caràcter internacional de major rellevància. També ha abordat les funcions, utilitats i crítiques als codis a «El debate en torno a la utilidad de los códigos deontológicos del periodismo» (1997a).

pensar algunes insuficiències i defectes de l'Estat i el mercat, però no pot plantejar-se substituir els anteriors⁹ (2000). Així mateix, posa de manifest els dilemes ètics derivats de l'estructura empresarial dels mitjans i defensa la importància d'explicitar uns principis editorials, que considera una mena de contracte informal amb els lectors, un compromís públic amb la identitat comunicativa d'una determinada oferta mediàtica (1996). Però si hi ha un element clau en tot aquest procés són els professionals. Aznar advoca per la titulació i organització dels periodistes (1997b)—no amb interessos corporativistes sinó per promoure una comunicació més lliure, democràtica i participativa—, alhora que reclama autonomia al si de la redacció, a través de mecanismes com l'estatut de redacció o la clàusula de consciència (1998). Considera també les vies de participació del públic, que passa de massa a actor responsable, amb capacitat per adreçar queixes o suggeriments als mitjans, de vegades a través de canals oberts per ells amb la incorporació de la figura de l'*ombudsman* o defensor del lector (1999b). Finalment, destaca que el mecanisme d'autoregulació més complet és el del consell de premsa, ja que requereix la participació de les tres entitats involucrades: mitjans, professionals i públic.

En aquest apartat se situaria també l'aportació de Miguel Catalán (1997), que en l'article «Acerca de las nociones de verdad y objetividad en la información» posava de manifest els mites existents al voltant d'una inabastable separació entre observació i interpretació. És per això que, després de descartar que l'objectivitat absoluta d'un enunciat siga possible, planteja substituir aquest concepte pel de «veracitat», que, segons sosté, té un component ètic, d'honestetat intel·lectual, implica un compromís de respecte als fets a l'hora d'informar d'aquests—en el sentit de no deformar-los de manera tendenciosa— i una actitud imparcial en la interpretació.

9. A manera de conclusió

El repàs a la darrera dècada de recerca en el camp de la comunicació periodística en el País Valencià ens permet establir algunes conclusions que poden servir com a punt de partida a l'hora de plantejar una reflexió en profunditat sobre els interessos i els oblitats més remarcables, així com per intuir algunes de les tendències de futur.

El primer element a subratllar és el caire teòric de les investigacions, que domina la major part dels treballs publicats en l'última dècada. Aquesta apreciació es manifesta de manera més clara en apartats com els dels processos de producció periodística, on—possiblement per la manca de tradició, vinculada a la recent implantació dels estudis de co-

9. Al seu entendre, la finalitat de l'autoregulació és posar ordre en els propis mitjans per no afegir més confusió a la complexitat del món real.

municació en les universitats públiques— es troba a faltar una major aportació empírica, que analitze sobre el terreny algunes de les qüestions que s'aborden des de la reflexió teòrica.

La segona qüestió que hem detectat és la manca d'equips consolidats i amb una línia de treball clara i continuada, a excepció d'alguns casos puntuals, com el del grup interdisciplinari de la Facultat de Filologia de la Universitat de València, que ha publicat l'estudi sobre la llengua espanyola en els mitjans de comunicació, integrat en un projecte d'investigació del Ministeri de Ciència i Tecnologia.

Finalment, un símptoma o una conseqüència de l'estat encara embrionari dels estudis de comunicació periodística en el País Valencià, es posa de manifest en el fet que la majoria de les aportacions s'han cana-litzat, bàsicament, a través d'articles en publicacions científiques. L'edició bibliogràfica, en canvi, és escassa i sol estar associada a aquells apartats vinculats amb àrees de major tradició, com és el cas de la història i la literatura. També és cert que les editorials valencianes, tret d'alguna excepció que s'ha mencionat, no han obert cap col·lecció que poguera donar eixida a obres específiques d'aquest camp.

Tot plegat, com hem dit, una síntesi de l'estat actual de les coses i de com poden anar en endavant.

Bibliografia

- ALEZA, M. (2005). «Vacilaciones gráficas en el uso de los extranjerismos en la prensa de la Comunidad Valenciana». *Quaderns de Filologia: Estudis Lingüístics* [València], núm. x, p. 13-29.
- ALEZA, M. [coord.] (2006). *Lengua española para los medios de comunicación: usos y normas actuales*. València: Tirant lo Blanch.
- ALUFRE, R.; POU AMÉRIGO, M. J.; ECHEVARRÍA, B. (1996). *El declive periódico de Wojtyła: la salud del Papa en la prensa española*. Madrid: Fundación Universitaria San Pablo - CEU.
- AZNAR, H. (1996). «El compromiso ético de las empresas de comunicación: La función de los principios editoriales». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València], núm. 6, p. 119-128.
- (1997a). «El debate en torno a la utilidad de los códigos deontológicos del periodismo». *Anàlisi: Quaderns de Comunicació i Cultura* [Bellaterra], núm. 20, p. 125-144.
- (1997b). «El debate sobre la profesionalización del periodismo: De la titulación a la organización». *Zer: Revista de Estudios de Comunicación* [Bilbao], núm. 3, p. 129-152.

- AZNAR, H. (1998). «Cláusula de conciencia e información: de la ideología a la ética profesional». *Revista de Estudios Políticos* [Madrid], núm. 100, p. 291-309.
- (1999a). *Ética y periodismo: códigos, estatutos y otros documentos de autorregulación*. Barcelona: Paidós.
- (1999b). «El ombudsman, como mecanismo de autorregulación». *Revista Latina de Comunicación Social* [La Laguna], núm. 13.
- (2000). «Medios de comunicación y esfera pública: El papel de la autorregulación». A: AZNAR, H.; VILLANUEVA, E. [ed.]. *Deontología y autorregulación informativa*. México DF: Universidad Iberoamericana.
- (2002). «Deberes éticos de la información confidencial». *Revista Latina de Comunicación Social* [La Laguna], núm. 50.
- (2004). «Los códigos deontológicos de la comunicación institucional». A: BEL MALLÉN, J. I. *Comunicar para crear valor: la dirección de comunicación en las organizaciones*. Pamplona: EUNSA.
- BALAGUER, E. (2004). *Fulls de ruta*. Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- BORDERÍA, E. (1999). «Represión y gratificación: los periodistas valencianos en la posguerra española». A: BARRERA, C. [coord.]. *Del gacetero al profesional del periodismo: Evolución histórica de los actores humanos del cuarto poder*. Madrid: Fragua.
- CALVO, J. (2001). «Tipología textual». A: LÓPEZ García, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.]. *Fonaments de la comunicació*. València: Universitat de València, p. 235-265.
- CASANOVA, E. (2003). «Vicent Andrés Estellés: versaire i comunicador». A: *Obra periodística: Vicent Andrés Estellés*. Paiporta: Denes, p. 35-58. [Pròleg]
- CASTAÑOS, Á. (2004). «Diseño para acontecimientos excepcionales: los diarios españoles ante los atentados del 11-M». *Estudios sobre el Mensaje Periodístico* [Madrid], núm. 10, p. 67-84.
- CATALÁN, M. (1997). «Acercas de las nociones de verdad y objetividad en la información». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València], núm. 7, p. 139-145.
- COLOMER, A. (1996). *Retrobar la tradició: El valencianisme d'inspiració cristiana de la postguerra a la transició*. València: Saó.
- DOLÇ, M. (1996). «De la piràmide invertida al políticament correcte. Del significat a la connotació». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València], núm 6, p. 169-175.

- DOMÍNGUEZ, M. (2005). «Singularidades de los géneros periodísticos en la divulgación de la ciencia». *Quaderns de Filologia: Estudis de Comunicació* [València], núm. 2, p.163-172.
- ECHEVARRÍA, B. (1996). «Medir al personaje. La presencia cuantitativa de un actor informativo en la prensa diaria: El caso de Patricio Aylwin». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València], núm. 6, p. 129.
- (1998). *Las W's del reportaje*. València: Fundación Universitaria San Pablo - CEU.
- (2002). *Las W's de la entrevista*. València: Universidad Cardenal Herrera - CEU.
- FERRANDO, A.; FURIÓ, A. [ed.] (1998). *Francesc de P. Burguera: l'obsessió pel país*. València: UVEG. Servei de Publicacions.
- FERRER, M.; LLUCH, G.; BELTRÁN, A. (2000). *Noticias: Redacción y diseño de prensa*. València: Tàndem.
- FUSTER, J. (2005): *Viure per viure*. València: UVEG. Càtedra Joan Fuster. Servei de Publicacions.
- GARCÍA DE TORRES, E. (1996). «Procesos de negociación en la comunicación de masas». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València: San Pablo - CEU], núm. 6, p. 153-168.
- (2001). *Comunicación y movimientos estratégicos en la negociación*. Madrid: Universidad Complutense. Vicerrectorado de Extensión Universitaria.
- GAVALDÀ, J.; PELLISSER, N. (2001). «La construcció de l'agenda: de les velles i les noves rutines de la indústria de la informació». *Treballs de Comunicació* [Barcelona], núm. 16, p. 37-50.
- GÓMEZ MOMPART, J. L. (2001). «Periodismo de calidad para una sociedad global». *Pasajes de Pensamiento Contemporáneo* [València], núm. 7, p. 25-36.
- (2002). «La informació glocal: una alternativa pel benestar social comunicatiu». *L'Espill* [València], núm. 12, p. 116-124.
- (2005). «Complexitat social i qualitat informativa: cap a un periodisme "glocal"». *Quaderns de Filologia: Estudis de Comunicació* [València], núm. 2, p. 13-30.
- HERNÁNDEZ SACRISTÁN, C. (2001). «Teoría de la información». A: LÓPEZ GARCÍA, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.]. *Fonaments de la comunicació*. València: Universitat de València, p.113-133.
- JORQUES, D. (2000). *Discurso e información: Estructura de la prensa escrita*. Cádiz: Universidad de Cádiz.

- JORQUES, D. (2001). «Teoria dels gèneres periodístics». A: LÓPEZ GARCÍA, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.]. *Fonaments de la comunicació*. València: Universitat de València, p. 135-164.
- (2005). «Nuevas perspectivas en el análisis del discurso informativo. El género». *Quaderns de Filologia: Estudis Lingüístics* [València], núm. X, p. 131-149.
- LÓPEZ GARCÍA, Á. (1996). *Escritura e informació*. Madrid: Cátedra.
- LÓPEZ GARCÍA, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.] (2001). *Fonaments de la comunicació*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- MALDONADO RUBIO, A. (2006). *Joaquín Maldonado Almenar: conversaciones*. València: Publicatur.
- MANSANET, V. (2003). «Valor periodístic de les gasetilles estellesianes». A: *Obra periodística: Vicent Andrés Estellés*. Paiporta: Denes, p. 5-33. [Pròleg]
- MORENO, C. (1999). «La información científicotécnica y la formación democrática de los ciudadanos». *Comunicar: Revista Científica Iberoamericana de Comunicación y Educación* [Huelva], núm. 13, p. 95-100.
- (2003). «La investigación universitaria en periodismo científico». *Ámbitos: Revista Internacional de Comunicación* [Sevilla], núm. 9-10, p. 7-20.
- (2004). «La información científico-técnica». A: FERNÁNDEZ DEL MORAL, J. [ed.]. *Periodismo especializado*. Barcelona: Ariel, p. 239-261. (Ariel Comunicación)
- PALAU, D. (2004). «Isidre Escandell Úbeda (1895-1940)». *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* [Catarroja], núm. 48, p. 385-404.
- (2005a). *Els estils periodístics: Maneres diverses de veure i construir la realitat*. València: UVEG. Servei de Publicacions.
- (2005b) «Les metàfores de la guerra. Els marcs cognitius de les cròniques de la guerra contra Iraq». *Quaderns de Filologia: Estudis de Comunicació* [València], núm. 2, p. 93-103.
- PELLISSER, N. (1996). «Crònica d'un temps escrit a mà (1908-1994)». A: ESCARTÍ, V. J.; PELLISSER, N.; SANSANO, B. [ed.]. *Martí Domínguez i el seu temps*. Algemesí: Germania, p. 73-85.
- (1999). «La influència de Sanchis Guarner en Martí Domínguez: una aproximació». *Abalorio: Revista de Creació* [Sagunt], núm. 26-27, p. 305-311.
- (2000a). «La idea de periodisme en Martí Domínguez i Barberà». *Treballs de Comunicació* [Barcelona], núm. 13-14, p. 155-165.

- PELLISSER, N. (2000b). «Sobre sants, calzes i catalans. (Una polèmica periodística entre Joan Fuster i Martí Domínguez)». *Abalorio: Revista de Creació* [Sagunt], núm 28, p. 107-121.
- (2001). «*La gallina ciega* de Max Aub. Un reportatge sobre l'Espanya de 1969». *Abalorio: Revista de Creació* [Sagunt], núm 29-30, p. 115-129.
- (2003). «Censura informativa i resistència valencianista a la València dels anys cinquanta». *Quaderns de Filologia* [València], vol. II: *Homenatge a Luis Quirante*, p. 701-715.
- (2004). *Martí Domínguez Barberà: la passió per la paraula*. Algemesí: Ajuntament d'Algemesí.
- PERAIRE, J. (2000). «Estratègia metafòrica i fraseologia en l'arquitectura del discurs del futbol». A: SALVADOR, V. [et al.] [ed.]. *El discurs prefabricat: Estudis de fraseologia teòrica i aplicada*. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions, p. 355-369.
- PÉREZ, M. (2001). «Escriptura i comunicació». A: LÓPEZ GARCÍA, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.]. *Fonaments de la comunicació*. València: Universitat de València, p. 213-233.
- PÉREZ BENLLOCH, J. J. (2005). *Al cierre*. Tavernes Blanques: L'Eixam.
- PÉREZ MORAGÓN, F. (2002a). «Alguns moments de la vida de Joan Fuster». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* [Catarroja], núm. 42-43, p. 275-318.
- (2002b). *Sicània 1958-1959*. València: UVEG. Servei de Publicacions. [Pròleg] [Edició facsímil]
- PÉREZ MORAGÓN, F. [com.] (2006). *Els arxius de Joan Fuster*. València: Universitat de València.
- PÉREZ MORAGÓN, F.; FRESQUET, R. [ed. lit.] (1998). *Vicent Ventura, un home de combat*. València: Universitat de València.
- PERIS LLORCA, J. (1996). «La obra periodística de Gabriel García Márquez y los límites de la ficción». *Comunicación y Estudios Universitarios* [València], núm 6, p. 183-195.
- POU AMÉRIGO, M. J. (2002). «El imaginario religioso en el discurso del 11-S». *Estudios sobre el Mensaje Periodístico* [Madrid], núm. 8, p. 125-133.
- (2005). «Enfermedad del Papa y credibilidad periodística. Atribución de fuentes durante los últimos días de Juan Pablo II». *Estudios sobre el Mensaje Periodístico* [Madrid], núm. 11, p. 113-128.

- PRUÑONOSA, M. (2001). «Escriptura i informació». A: LÓPEZ GARCÍA, Á.; PRUÑONOSA, M. [ed.]. *Fonaments de la comunicació*. València: Universitat de València, p.165-212.
- RIPOLL, F. (2002a). «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament [Catarroja]*, núm. 42-43, p. 319-346.
- (2002b). «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament [Catarroja]*, núm. 42-43, p. 319-346.
- ROCA RICART, R. (2004). *Teodor Llorente, el darrer patriarca*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Bromera.
- SALVADOR, C. (2000). *Papers de premsa*. Introducció i edició a cura de Vicent Simbor Roig. València: Alfons el Magnànim.
- SALVADOR LIERN, V. (2002). «Discurso periodístico y gestión social de los conocimientos: algunas observaciones sobre la didacticidad». *Anàlisi: Quaderns de Comunicació i Cultura [Bellaterra]*, núm. 28, p. 107-120.
- (2003). «L'elaboració de la prosa estellesiana». A: *Obra periodística: Vicent Andrés Estellés*. Paiporta: Denes, p. 269-284. [Epíleg]
- SIMÓN, C. (2003). *Papeles de prensa*. Ed. a cura de Miguel Catalán. València: Alfons el Magnànim.
- UNAMUNO, M. de (2004). *Artículos desconocidos de El Mercantil Valenciano (1917-1923)*. València: Biblioteca Valenciana. [Comp. Laureano Robles i Manuel M. Urrutia]
- UNIÓ DE PERIODISTES VALENCIANS (2006). *23-F: vint-i-cinc anys després*. València: Unió de Periodistes Valencians.
- VALLÉS, S. (2000). *Josep Lluís Bausset, converses amb l'home subterrani*. València: Tàndem.
- VERES, L. (2004). «Desinformación lingüística y terrorismo». A: CATALÁN, M. [et al.] [coord.]. *Estrategias de la desinformación*. València: Biblioteca Valenciana.
- VILLAFRANCA, E.; FRESQUET, R. (2000). *Anys de letargia: Crònica de la pervivència de la llengua i la cultura al País Valencià (1939-1975)*. València: Saó.